

УДК 008:7.045]:391(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.6.3>**Долеско Світлана Валеріївна,**

докторка філософії з образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації,
доцентка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
директорка Центру Української Культури та Мистецтва
ORCID ID: 0000-0001-6702-5606
svitlana@dolesko.com

Козачок Євгенія Сергіївна,

здобувачка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
ORCID ID: 0009-0005-9430-7605
bme2122.ekozachok@dakkkim.edu.ua

Юрченко Марія Віталіївна,

здобувачка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
ORCID ID: 0009-0001-5741-5448
bme2122.myurchenko@dakkkim.edu.ua

СИМВОЛ ЯК СТЕРЕОТИПНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті проаналізовані основні принципи та приклади використання символу як стереотипного явища в сучасній українській культурі, через які натепер транслюються й інтерпретуються надбання традиційної культури. Охарактеризовано смисли й взаємозв'язок понять «символ», «культура», «стереотип», з огляду на те, що за **метою дослідження** було обрано аналіз символу як стереотипного явища в культурі. Теоретична основа дослідження ґрунтується на працях таких науковців як Н. Арутюнова, В. Головей, Т. Грушевицька, С. Долеско, І. Живіцька, Е. Кассієр, В. Карпов, М. Кочерган, Ю. Куліш, С. Лангер, К. Леві-Стросс, О. Потебня, К. Свасьян, К. Юнг та інші. **Наукова новизна.** Попри високий рівень опрацювання проблематики символу в культурі, в статті вперше символ розглядається з урахуванням розвитку культури та мистецтва в Україні останніх років, зі зверненням до історичної ретроспективи проблематики – поняття «символ» роз'яснюється за допомогою предметного аналізу ряду мистецьких продуктів та соціальних ініціатив. **Висновки.** У даному дослідженні з'ясовано, що існування стереотипних символів в українській культурі має позитивну й негативну сторони, що доведено способом аналізу кінофільмів, відеокліпів, виставок творів образотворчого й декоративного мистецтва, фестивального руху й благодійних ініціатив. Встановлено, що поширення таких символів (елементів традиційного костюма та народного побуту, фітоморфних символів та ін.) на сьогодні є масовим та зустрічається фактично у всіх сферах життя сучасної людини. З'ясовано, що система символів, сформованих під впливом розвитку нації, слугує базою для формування стереотипів, що формує уявлення про культуру.

Ключові слова: символ, стереотип, культура, традиція, мистецький образ народного костюма.

Dolesko Svitlana, Kozachok Yevheniia, Yurchenko Mariia. SYMBOL AS A STEREOTYPED PHENOMENON OF MODERN UKRAINIAN CULTURE

The article analyzes the basic principles and examples of using a symbol as a stereotyped phenomenon in the modern Ukrainian culture, through which the traditional culture heritage is transmitted and interpreted. It characterizes meanings and interrelationships of concepts "symbol", "culture", "stereotype", given that **the purpose of the study** is to analyze symbol as a stereotyped phenomenon in culture. The theoretical foundations of the research are based on the works of scientists, including N. Arutiunova, V. Holovei, T. Hrushevytska, S. Dolesko, I. Zhyvitska, E. Cassirer, V. Karpov, M. Kocherhan, Yu. Kulish, S. Langer, C. Levi-Strauss, O. Potebnia, K. Svasian, C. Jung etc. **Scientific novelty.** Despite high level of elaboration of the issue of symbol in culture, the article considers symbol for the first time subject to development of culture and art in Ukraine in recent years, with reference to

historical retrospective of the issue – concept “symbol” is explained using a substantive analysis of a number of art products and social initiatives. **Results.** In this study it was clarified that the existence of stereotyped symbols in the Ukrainian culture has positive and negative sides, which is proven by the analysis of movies, video clips, exhibitions of fine and decorative art, festival movements and charity initiatives. It has been established that spread of such symbols (elements of traditional costume and people’s way of life, phytomorphic symbols, etc.) is currently massive and occurs in virtually all spheres of life of a modern person. It has been determined that the system of symbols formed under the influence of the development of the nation serves as the basis for the formation of stereotypes that shape the perception of culture.

Key words: symbol, sign, image, stereotype, culture, tradition, artistic image, folk costume, artistic transfer.

Вступ. Кожна сучасна людина, попри місце проживання, соціальний статус, стан, вік, стать, фах тощо, сприймає навколишню реальність через власний світогляд, рівень інтелекту й набутих знань – зокрема й через систему символів та знаків, які оточують її протягом життя в окремому соціумі, що існує на фундаменті культури та мистецтва. Цій системі притаманна здатність до стрімкої трансформації, у відповідь на не менш стрімкий розвиток різних галузей життя людства. Тому актуальною є наукова інтерпретація сталих символів та вивчення нових, що доцільно здійснити на прикладі їхнього побутування в житті українського народу.

Стан наукової розробки. Проаналізувавши наукові дослідження щодо вивчення загальної природи символу, виявлено, що наявний інтерес вітчизняних і зарубіжних вчених середини ХІХ – початку ХХІ ст. (Н. Арутюнова, В. Головей, Т. Грушевицька, С. Долеско [2], І. Живіцька, Е. Кассіер, В. Карпов [6], М. Кочерган, Ю. Куліш, С. Лангер, К. Леві-Стросс, О. Потебня, К. Свасьян, К. Юнг та інші). Семіотичний аспект досліджували, зокрема, Р. Барт, У. Еко, Ю. Лотман, Ч. Пірс, М. Шумка та інші. І. Кант аналізує значення символу в ключі застосування його для опосередкованого трактування предмета, коли неможливо іншими способами пізнати той чи інший предмет. Е. Кассіер в контексті вивчення символу, розглядає символізацію та символічні форми як одну з функцій, притаманну свідомості людини, яка допомагає осмислити важкі до розуміння події, процеси тощо в культурі.

У дещо подібному до теми даного дослідження ракурсі, символ як стереотипізоване явище культури проаналізувала І. Живіцька, яка зазначила, що найважливішою власти-

вістю символу є його образність, саме тому через образ його й треба розглядати [5]. Фундаментальною є праця О. Бичков’як «Символ – ключ до культури людства» [1], присвячена аналізу трансформації основних значень понять «символ», від його первісного до сучасного розуміння, відмінності символу від знаку, з урахуванням культурологічного аспекту, але без вивчення досвіду проведення вітчизняних культурно-мистецьких проєктів як інструмента з вивчення суті поняття «символ».

Методологія дослідження обумовлена специфікою комплексного вивчення символу як явища сучасної вітчизняної культури. Для цього було використано культурно-історичний метод (вивчення теми у контексті історичних та культурно-мистецьких процесів), мистецтвознавчий аналіз (опис окремих символів з огляду прикладного методу мистецтвознавчої науки) та метод теоретичного узагальнення зібраних і науково осмислених даних.

Виклад основного матеріалу. Першочергово, варто проаналізувати значення всіх складників процесу – символу, стереотипу, культури. Символ – це об’єкт, знак чи форма, яку використовують для умовного позначення чогось іншого [10]. Стереотип – це спрощене, загально прийняте уявлення, яке було сформоване не з власного досвіду людини [9]. Культура – сума всіх матеріальних і культурних досягнень відповідної доби. Також це сума всіх традицій, концепцій, духовних цінностей та прагнень [8]. Доцільно більш детально охарактеризувати поняття «стереотипізація». На наше переконання, це процес формування стійкого спрощеного уявлення про образ предметів, людей, подій, явищ та ін. Тобто, на сьогодні символів та їх образів

у світовій та українській культурі існує величезна кількість, але вони здебільшого стереотипізовані.

На сьогодні символ як багатосмислова категорія, використовується в багатьох сферах життя людини. Людство ще з прадавніх часів надавало навколишньому світу, явищам і подіям певні значення та використовувало їх у своєму житті. У контексті культури саме за допомогою символів та їх смислових наповнень можна визначити пріоритети певної культури в певний період на тій чи іншій території. Так, в різні часи, навіть в одній країні один і той самий символ може мати різні інтерпретації та способи використання.

Розглянемо це на прикладі такого символу, як свастика – архаїчного символу з тисячолітньою історією, притаманного багатьом культурам. У тому числі й українській: свастика-сварга – один із найдавніших солярних символів, що знаменує рух Сонця в природі, з яким українська нація була тісно пов'язана у землеробському циклі, що регламентував і розвиток народної культури та релігії [3]. В ідеології нацистської Німеччини, свастику було стереотипізовано до сприйняття у всьому світі як ідеологічного символу гітлерівського режиму. Хоча до запозичення А. Гітлером цього символу, він тисячоліттями, наприклад, побутовув в культурі Індії, використовуючись у релігійних системах індуїстів, буддистів та джайнів. Давньоіндійською мовою – санскриті – слово «свастика» означає «добробут» [7]. Таким чином, свастику можна назвати стереотипним явищем культури Другої світової війни.

Символ миру, на відміну від свастики, важко ототожнити з конкретним історичним періодом чи візуальним втіленням, бо він використовувався з давніх часів у різних культурах. Найвідомішим нині символом миру є білий голуб. У Біблії його згадують як птаха, який приніс гілочку дерева Ною на ковчег після всесвітнього Потопу, щоб повідомити, що повинь почала спадати й з'явилась земля під ногами. Після Другої світової війни з'явився міжнародний символ миру, роззброєння, антивоєнного й антиядерного руху, який отримав загальнонавживану назву Паси-

фік (Пацифік). Для позначення цього символу також використовуються підняті вгору вказівний та середній пальці руки.

У сучасній українській культурі співіснують два протилежних вектори впливу стереотипних символів на формування в українців уявлень, критичних оцінок про культуру, історію, націю – позитивний і негативний, які далі розглянемо предметно. Такі символи сучасна людина щодня бачить в ЗМІ, Інтернеті (особливо, в соціальних мережах), кінофільмах та мультфільмах, музичних кліпах, на всіх видах друкованої поліграфічної продукції, творах образотворчого й декоративно-прикладного мистецтва та ін. Приклади їхнього використання зустрічаються щодня в побуті, оскільки є складовою частиною маркетингової стратегії просування широкого спектра товарів щоденного вжитку.

Ці символи є настільки звичними для пересічних українців, що сприймаються як частина реальності, на якій не акцентовано окремо. Але підсвідоме сприйняття символів непомітно формує ставлення соціуму до того чи іншого об'єкту, людини, заходу, процесу. А в підсумку, до української культури в цілому, оскільки частина символів згодом переходить у стійку асоціацію, яку можна назвати стереотипом.

Це відбувається тоді, коли символ, стереотип та культура при самостійній взаємодії формують стале розуміння, яке обґрунтовано закріплюється за певним об'єктом, людиною чи національною культурою, утворюючи стійку асоціацію, яка надалі перетворюється на стереотип. Але при штучному втручанні в цей процес, подібні асоціації формуються не в залежності від певної характерної особливості, а від навмисне створеного фактора. В українській культурі подібне явище отримало назву «шароварщина». Зазвичай, воно пояснюється як несерйозне трактування української культури, але більш точно визначення, сформоване В. Єрмолаєвою та Ю. Нікішенко, звучить так: «шароварщина – це спосіб репрезентації української культури та ідентичності за допомогою псевдонародного та (або) козацького одягу, елементів побуту» [4].

Початком формування цього явища можна назвати кінець XIX ст. [4], а подальшим його розвитком стали часи, коли Україна опинилась у складі Радянського Союзу та почалася активна стереотипізація української культури, цілеспрямоване формування її асоціативного образу серед населення як меншовартісної, у порівнянні з російською. Як один з інструментів, було використано кінематограф, де в численних художніх фільмах героїв із негативним соціально-психологічним забарвленням часто одягали у вишиту сорочку.

Це робилось регулярно, і досить швидко призвело до того, що глядачі автоматично почали сприймати українську вишиту сорочку як підсвідомий стереотипний символ негативних рис характеру й поведінки того, хто

її одягав. Таким чином, з II половини XX ст. у відомих радянських фільмах найбільш упізнаваними образами українців, стали не зовсім метикуваті козак, селянин-селяк, наївна дівчина тощо, що можна побачити на прикладі радянського музичного кінофільму режисера О. Мішуріна «Літа молодії», про пригоди дівчини Наталії, яка приїхала в Київ вступати до театрального училища. У даному фільмі образ юної панянки представлено доволі пласко й не об'єктивно: традиційний жіночий костюм трансформувався у доволі специфічний візуальний образ, який творці кінофільму видавали глядачам за автентичний український. Йому притаманне велике червоне намисто, вінок із маків, картата спідниця (Рис. 1).

Рис. 1. Стоп-кадри з кінофільму «Літа молодії» (1958)

Регулярна поява надалі персонажів-українців у комедійних кінофільмах остаточно пов'язала використання елементів народного вбрання українського народу як символу таких людських якостей, як безвідповідальність, несерйозність, хитрість. Наприклад, в радянському комедійному фільмі «Королева бензоколонки» (1963 р., режисери М. Літус та О. Мішурін), один із кіногероїв, керівник бензоколонки Панас Петрович (Рис. 2), який часто одягає вишиту сорочку, відрізняється безгосподарністю і відсутністю управлінського таланту, внаслідок чого очолюваний ним об'єкт перебуває не в дуже хорошому стані.

Рис. 2. Стоп-кадр із кінофільму «Королева бензоколонки» (1963) – керівник бензоколонки Панас Петрович у вишитій сорочці

Сучасне сприйняття української культури, на жаль, продовжує життя подібних стереотипів – наприклад, у серіалі «Одного разу під Полтавою» (2014 р., режисер А. Бурлака) (Рис. 3), де не надто завуальовано, в насмішкватій формі пропагується меншовартість української культури, описуючи життя сільських мешканців. Одягання головними героями вбрання з елементами традиційної вишивки лише посилює це враження.

Рис. 3. Стоп-кадр з комедійного серіалу «Одного разу під Полтавою» (2014)

Тож, доцільно зауважити, що масова культура спирається у більшості саме на впізнаваність символу, а не на історичну точність, оскільки все спрямоване на легке візуальне сприйняття, що вже є сформованим, хоча і дещо необ'єктивно. Наочним прикладом тут є сучасні сценічні костюми артистів (Рис. 4), які зазвичай не претендують на історико-культурну достовірність, а є лише узагальненими символами, в яких уособлені ті чи інші ознаки мистецького образу народного костюма.

У контексті кіномистецтва, це, зазвичай, вбрання з елементами вишивки, вінки (переважно, з маками), намиста, спідниці, сорочки, які лише опосередковано нагадують комплекс народного вбрання, але сприймаються глядачами саме як такі, чим не лише спотворюється мистецький образ українського народного костюма, а й підкріплюється сприйняття української культури як неповноцінної, дещо «несерйозної», породжується «шароварщина». Музична культура, масово продукуючи відеокліпи на патріотичну й народно-українську тематику, в переважній більшості, завдяки застосу-

Рис. 4. Приклад сучасного концертного костюма

ванню тих чи інших символів, формують у глядачів сприйняття її як частини розважального контенту, а не глибинного архаїчного матеріального й духовного фундаменту національної культури. Наприклад, у відеокліпі на пісню співачки Yuraya «Парова машина», використано велику кількість таких стереотипних символів. Передусім, це стосується жіночих головних уборів китчевого спрямування, які видаються за типові головні убори українок – вінків, хусток. Даний відеокліп також пропагує культуру пияцтва – усі герої відеокліпу постійно випивають, зібравшись за дерев'яним столом та лавами; з народними стравами (пиріжки з часником, голубці, печена курка тощо) й керамічним (гличики, миски), металевим («баняки»), скляним (бутлі й чарки з горілкою, банки з соліннями) посудом; на подвір'ї традиційної сільської хатини. Ці символи народного побуту, в підсумку, формують загальне враження в глядача про українців як про людей, для яких свято, це, в першу чергу, привід випити чарку та вульгарно поводитись, під народну музику або її сучасну інтерпретацію (Рис. 5).

Рис. 5. Стоп-кадр з відеокліпу на пісню співачки YaraYa «Парова машина» (2023)

Поширеним є використання стереотипних символів під час проведення соціальних акцій. У 2022 р. в м. Фрайунг (Німеччина) групою волонтерів з молодіжної громадської організації «MetaМорфози» (м. Бахмач Чернігівської обл.) було організовано благодійний ярмарок з продажу власноруч виготовлених сувенірів, з метою покупки автомобіля для потреб ЗСУ. Частина волонтерок була одягнена у вінки з маками, сукні з елементами вишивки – символів, які сприймалися відвідувачами ярмарку як типові автентичні елементи традиційного українського вбрання. Особливо це стосується суконь, які помилково трактуються як вишиванки (Рис. 6).

Разом із негативною стороною стереотипізації символів у сучасній українській

Рис. 6. Благодійний ярмарок в м. Фрайунг (Німеччина), на фото волонтери ГО «MetaМорфози» (м. Бахмач Чернігівської обл.), 2022 р.

культури, існує і позитивна, яка дає змогу за допомогою звернення до тих чи інших символів, акцентувати на її унікальності. Для прикладу – зображення мальви, як символ любові до рідної землі та отчого дому; дуба – уособлення міці, сили, чоловічої звитяги; жита, як символу родючості; калини, як втілення життя, рідної хати, дівочої української вроди та юності.

Щодо останнього символу, то показовою є виставка, проведена у 2021 р. в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва «Калинові береги Марії Примаченко», де експонувались твори Народної художниці України, присвячені образу калини як одного з найулюбленіших мотивів її творчості. При цьому, М. Примаченко зображала не лише стиглі плоди калини, а й білі суцвіття, як у творі «Калинонька моя ти цвітеш і цвітеш...» (Рис. 7), де на чорному тлі зображені пара лелек і 3 гілки калинового цвіту, виконані в білому, жовтому й зеленому кольорах, що зробило картину художньо виразною та дуже емоційною.

У 2022 р. в Черкаському обласному художньому музеї відбулась онлайн-виставка «Образ калини у творах українських митців», де було показано різноманіття авторської інтерпретації цього символу в творах вишивки (Рис. 8), живопису (Рис. 9), графіки, декоративного розпису, народної ляльки.

Рис. 7. М. Примаченко «Калинонька моя ти цвітеш і цвітеш...», 1978 р.

Рис. 8. О. Теліженко «Червона калина», купон жіночої блузи

Рис. 9. О. Отнякіна-Бердник «Левиця-Цариця», 2014 р.

У 2023 р. в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва було проведено ще 1 виставку, присвячену символу калини, але вже в петриківському розписі та фарфорі – «Червона калина Віри Павленко». Експонувались твори авторства В. Павленко, Заслуженого майстра народної творчості України, з фондів Музею вишивки (Рис. 10). Легендарна представниця когорти митців петриківського розпису часто використовувала калину, вводючи її в авторські орнаментальні композиції.

Рис. 10. З експозиції виставки «Червона калина Віри Павленко», 2023 р.

Важливим є досвід інституції щодо представлення символів, притаманних національній культурі – Центру Української Культури та Мистецтва (м. Київ). Її логотип було розроблено способом авторської дизайнерської комбінації кількох стереотипних символів. Центром композиції було обрано українську сільську хату, на тлі Сонця, що сходить як символу існування української нації. Оскільки цей солярний знак був доміантою формування циклу календарної обрядовості, звичаїв і традицій, вірувань та, в цілому, регламентував життя родини, роду й громади. Водночас при більш детальному аналізі, помітно, що зображення Сонця скомбіновано зі схематичним зображенням Місяця, який теж був невіддільною частиною народної культури. Обидва солярні символи, за авторським задумом, характеризують концепцію діяльності Центру Української Культури та Мистецтва – плідно працювати від сходу Сонця до сходу місяця.

На передньому плані як символ добробуту й родинного затишку, нанесено зображення плетеної загорожі – тину. Адже неодмінною умовою українського менталітету було і залишається прагнення оберігати свої кордони, господарність і прагнення до чистоти й порядку. При більш детальному огляді, на тині можна помітити глечик. Саме цей різновид керамічного посуду був і залишається одним із найхарактерніших символів декоративно-прикладного мистецтва українського народу. Наостанок, логотип виконано в блакитно-жовтих кольорах як декларування приналежності саме до української культури способом використання кольорів державного прапора. Який, і собі, є стереотипізованим символом ниви, на якій досягає врожай чергового солярного циклу та синього неба над нивою (Рис. 11).

Тож, у наші дні популярною є розробка символів, які у доволі стереотипній, але зрозумілій та прийнятній з наукової й естетичної точки зору формі інтерпретують традиції декоративно-прикладного мистецтва, повсякденного або святкового життя окремих регіонів України. Так, поширеним при презентації Карпат і Закарпаття є звернення до зображення гуцула з трембітою (старовинного гуцульського музичного інструмента), який

Л. 11. Логотип Центру Української Культури та Мистецтва

символізує цей край. Такі зображення можна зустріти на стелах або вивісках, розташованих на в'їзді в населені пункти; вивісках на будівлях, вказівних знаках, вуличних стендах; творах образотворчого й декоративно-прикладного мистецтва тощо.

Використовується даний символ і на логотипах проєктів, які поширюють народні традиції. Наприклад, логотип щорічного гастрономічного фестивалю-ярмарку «Гуцульська бринзя» (Рис. 12) (м. Рахів Закарпатської обл.), на якому 2 гуцули у традиційному закарпатському вбранні грають на трембітах, на тлі типових краєвидів Закарпаття. На першому плані наявне стилізоване зображення кулінарного символу гірської частини України – бринзи та 2 овець як типової дрібної рогатої худоби Карпат і Закарпаття, з молока яких виготовляється цей вид сиру. Попри те, що кожен елемент містить ряд стереотипних уявлень українців та громадян інших держав про цей регіон, такий логотип є ефективною рекламою Закарпаття.

Рис. 12. Логотип гастрономічного фестивалю-ярмарку «Гуцульська бринзя», м. Рахів Закарпатської обл.

Висновки. У ході дослідження з'ясовано, що система символів, сформованих під впливом розвитку нації, слугує базою для формування стереотипів, що формує уявлення про культуру. Розглянуто позитивні та негативні приклади побутування таких символів, проведено аналіз їхнього впливу на розвиток сучасної української культури, з врахуванням історичної ретроспективи (на прикладі дослідження такого символу, як свастика). За допомогою аналізу використання елементів традиційного костюма як стереотипних символів у кіноіндустрії охарактеризовано їхній вплив

на свідомість глядачів та на появу так званої «шароварщини». Що лише укріпило переконання, що постійне використання певних символів у певних ситуаціях призводить до формування стереотипного уявлення у населення. На противагу цьому, дуже розповсюдженим є й коректне використання таких символів, яке працює над зміцненням іміджу України в світі та всередині держави, де на сьогодні є потреба в національній самоідентифікації. Це підтверджено шляхом аналізу ряду прикладів із діяльності музейних та галерейних інституцій, соціальних ініціатив та ін.

Література:

1. Бичков'як О. В. Символ – ключ до культури людства. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса, 2017. Вип. 17. С. 7–9.
2. Долеско С., Алексєєва А. Образ Лесі Українки в національній валюті як символ української державності. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Т. 1. № 55. С. 66–72. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-1-10>
3. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.
4. Єрмолаєва В. С., Нікіщенко Ю. І. Явище «шароварщини»: пошук дефініції. *Магістеріум*. Київ, 2017. Вип. 68. С. 27–31.
5. Живіцька І. Символ як стереотипизоване явище культури (на матеріалі українських паремій). *Наукові записки*. Кривий Ріг, 2009. Вип. 81 (3). С. 271–275.
6. Карпов В. Історичні витоки української військової символіки та її розвиток в незалежній Україні : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2015. 464 с.
7. Кемп'юнер М. Як людство любило свастику, поки Гітлер її не вкрав. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/10/141026_swastika_world (дата звернення: 23.11.2023).
8. Онацький Є. Українська мала енциклопедія : у 4 т. Буенос-Айрес, 1960.
9. Стереотип. *Велика Українська Енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%A1%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BF> (дата звернення: 22.11.2023).
10. Symbol. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/symbol> (дата звернення: 22.11.2023).

References:

1. Bychkoviak, O. V. (2017). Symbol – key to the culture of mankind [The symbol is the key to the culture of mankind]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. Odesa, 17, 7–9 [in Ukrainian].
2. Dolesko, S., & Aliksieieva, A. (2022). *Obraz Lesi Ukrainky v natsionalnii valiuti yak symbol ukraïnskoi derzhavnosti* [Lesia Ukrainka's Image in National Currency as Symbol of Ukrainian Sovereignty]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 1(55). Retrieved from <https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-1-10> [in Ukrainian].
3. Kotsura, V. P. (Eds.). (2015). *Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy* [Encyclopedic Dictionary of Symbols of Culture of Ukraine]. Korsun-Shevchenkivskyy: FOP Havryshenko V. M. [in Ukrainian].
4. Yermolaieva, V. S., Nikishenko, Yu. I. (2017). Yavyshe «sharovarshchyny»: poshuk definitsii [The Phenomenon of “Sharovarshchyna”: Search for a Definition]. *Mahisterium*. Kyiv, 68, 27–31 [in Ukrainian].
5. Zhyvitska, I. (2009). Symbol yak stereotypyzovane yavyshe kultury (na materialy ukraïnskykh paremii) [Symbol as a Stereotyped Cultural Phenomenon (Based on the Material of Ukrainian Paremias)]. *Naukovi zapysky*. Kryvyi Rih, 81 (3), 271–275 [in Ukrainian].
6. Karpov, V. (2015). *Istorychni vytyky ukraïnskoi viiskovoi symboliky ta yii rozvytok v nezalezhnii Ukraini* [Historical Origins of Ukrainian Military Symbols and Its Development in Independent Ukraine] [dys. d-ra ist. nauk]. Pereiaslav-Khmelnytskyi derzh. ped. un-t im.H. Skovorody [in Ukrainian].

7. Kempion, M. Yak liudstvo liubylo svastyku, poky Hitler yii ne vkraiv [How humanity loved the swastika until Hitler stole it]. *BBC News Ukraina*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/10/141026_swastika_world [in Ukrainian].

8. Onatskyi, Ye. (1960). *Ukrainska mala entsyklopediia* [Ukrainian Small Encyclopedia]. (Vols. 1-4). Buenos-Aires [in Ukrainian].

9. Stereotyp [Stereotype]. *Velyka Ukrainska Entsyklopediia*. Retrieved from <https://vue.gov.ua/%D0%A1%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BF> [in Ukrainian].

10. Symbol. *Cambridge Dictionary*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/symbol> [in English].